
Fondurile grănicerești năsăudene și formarea elitelor românești din Țara Năsăudului

Cornelia VLAȘIN

Cuvinte cheie: iluminism, educație școlară, fonduri grănicerești.

Mots-clé: Lumières, éducation scolaire, les fonds douaniers.

În cadrul procesului de cercetare a istoriei culturii și civilizației române moderne un loc deosebit de important îl ocupă formarea intelectualității, dar mai ales consecințele sale pentru evoluția ulterioară a societății. Formarea intelectualității românești ca parte integrantă a istoriei poporului român reprezintă o caracteristică esențială a societății, mult mai evidentă în Transilvania, percepută ca fiind o matrice a culturii naționale românești, mulțumită generațiilor de intelectuali formați la universitățile din Europa Occidentală și Centrală, în secolele XVIII-XIX.¹

Secole de-a rândul românii din Transilvania, deși majoritari, au fost catalogați și tratați ca „tolerați”, pe propriile pământuri strămoșești. Această stare de fapt a început imediat după cucerirea Transilvaniei de către maghiari, ai căror lideri au ignorat prezența românilor, ca stăpâni ai pământurilor încă din cele mai vechi timpuri. Cu toate că aveau o existență milenară pe teritoriul Transilvaniei, românii au ajuns în situația de tolerați, fiind considerați eretici. Rămăși fără conducători politici, românii au încercat mereu să-și păstreze identitatea națională și credința strămoșească, fiind călăuziți în acest demers de către clerul ortodox care avea o influență considerabilă în viața cotidiană a oamenilor. Pe parcursul evului mediu din rândul românilor transilvăneni s-a ridicat o pleiadă de figuri și personalități remarcabile, care au contribuit la menținerea românismului în ciuda vicisitudinilor timpurilor. Cu toate acestea, mare parte a populației românești din Transilvania a rămas la stadiul de iobăgie, ceea ce a generat nu de puține ori ridicarea la luptă pentru drepturi politice și sociale. În acest context, românii nu au beneficiat de facilitățile oferite celor privilegiați în ceea ce privește frecventarea centrelor universitare din Europa centrală și de vest.

Momentul care a generat permanentizarea contactelor culturale ale românilor cu marile centre de cultură europene și prin care s-a inițiat cristalizarea unei elite intelectuale românești a fost Unirea religioasă. Unirea cu Biserica Romei este o consecință a mai multor evenimente care au loc începând cu transformarea acestui teritoriu în Principat sub suzeranitate otomană. Principalele efecte ale procesului de unire religioasă sunt cele din plan cultural, crearea Bisericii Greco-Catolice devenind pentru românii din Transilvania cel mai important eveniment al secolului al XVIII-lea marcând un prim pas spre occidentalizare.² Prin Unire, Viena a urmărit două scopuri care trebuiau să faciliteze și să consolideze stăpânirea asupra Transilvaniei. Pe plan religios, se urmărea revitalizarea catolicismului care a fost puternic afectat de reforma religioasă, prin atragerea românilor ortodocși la catolicism, dorindu-se șubrezirea pozițiilor calvinismului. Pe plan politic, Viena încerca, prin acordarea de drepturi românilor, să echilibreze balanța de putere din Transilvania.

1 Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 5; Idem, „Satul și formarea intelectualității românești din Transilvania în epoca modernă. Cazul comitatului Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, nr. XV, 2001, pp. 223-227.

2 *Ibidem*, p. 15.

Încă de la instaurarea stăpânirii în Transilvania, habsburgii au urmărit impunerea unui control cât mai eficient, care nu putea fi realizat decât printr-o politică de fidelizare a noilor supuși. Cum marea masă a românilor erau ignoranți din punct de vedere educațional, școlar și cultural, autoritățile austriece au urmărit formarea unei elite în Transilvania cu ajutorul căreia să-și atingă scopurile. Aceasta nu putea fi decât ecleziastică, cel puțin într-o primă fază, habsburgii fiind conștienți de rolul extrem de important jucat de preoți, care erau percepuți ca adevărați lideri și respectați datorită științei de carte de către marea masă. Pentru realizarea acestui lucru, românilor li s-a permis frecventarea școlilor din Transilvania în ceea ce privește desăvârșirea studiilor primare și accesul la burse pentru pregătirea în universități prestigioase din Europa, cum ar fi Viena, Roma, Budapesta etc. Devine evident că, pentru această perioadă, termenul de elită poate fi utilizat pentru a desemna persoanele care frecventează școli. În Transilvania termenul de elită poate fi folosit pentru cei care frecventează școlile secundare și superioare.

În momentul instaurării stăpânirii habsburgice, în Transilvania exista un învățământ slab organizat, bazat încă pe tradiția perioadei anterioare pe care se va plia și sistemul educațional austriac, într-o primă fază, care a premers reformismului terezian și iosefin. La începutul secolului al XVIII-lea educația școlară din Transilvania era bazată pe modelul introdus, încă din perioada anterioară instaurării dominației habsburgice, de către iezuiți. Acest model se axa pe programe educaționale medievale, reușind cu toate acestea să asigure o pregătire umanistă în toate instituțiile de învățământ care erau integrate sistemului aflat în subordinea lor. Baza sistemului iezuit era asigurat de *Ratio Studiorum*, prin care se stabileau tematicile, programele, categoriile de gimnazii sau școli superioare, și principiile de organizare a activității educaționale. După înlăturarea modelului iezuit, sistemul de învățământ a fost preluat de către piariști și de către franciscani.³

După preluarea tronului imperial de către Maria Tereza, sistemul școlar de tip iezuit a fost pus sub semnul întrebării, și astfel este inițiat un amplu program de reforme ce urmărea „[...] o nouă deschidere intelectuală și o largire a recrutării oamenilor talentați”.⁴ În perioada domniei Mariei Tereza și a fiului său Iosif al II-lea asistăm la un amplu proces de reformare a sistemului de învățământ, punând un accent deosebit pe învățământul ecleziastic și pe rolul preotului care pe lângă statutul său de îndrumător spiritual primește sarcina de a călăuzi poporul și pe plan intelectual și moral.⁵

Politica de modernizare a învățământului corespunde planurilor habsburgilor de centralizare și uniformizare a Imperiului, liderii vienezi ai secolului al XVIII-lea considerând că diferitele regiuni ale statului multinațional austriac puteau fi eficient interconectate doar prin educație. În viziunea lor Imperiul avea nevoie de oameni pregătiți pentru a putea implementa noile valori ale Iluminismului, care guvernau peste Europa în acea perioadă.⁶ Înrăutățirea relațiilor cu papalitatea determină o orientare a tinerilor studiosi din Transilvania spre școlile superioare din Imperiu, cu precădere Viena. În acest context se desfășoară formarea intelectuală a unor generații de oameni de cultură care vor îndrepta Transilvania pe drumul modernității.

Formarea elitei românești se desfășoară pe două paliere: cel al școlilor medii și cel al școlilor superioare. În ceea ce privește nivelul de școală medie, se pot distinge două etape: 1700-1754, perioadă în care tinerii români greco-catolici studiază în școlile catolice din Alba-Iulia, Cluj, Bistrița și Oradea, și după 1754, când se deschid școlile Blajului, care devine centrul formării intelectualității românești, în special ecleziastice. În privința învățământului superior, formarea elitelor are loc în marile centre universitare europene, Viena, Lemberg, Budapesta, și nu numai. Deși într-o primă fază se poate vorbi de o preponderență a studiilor universitare teologice, treptat asistăm la o laicizare a învățământului și la o diversificare a specializărilor.

Principalul centru de formare a intelectualității ecleziastice românești din Transilvania este Blajul, care odată cu primirea sediului episcopal, se transformă într-un *axis mundi* bisericesc, politic și cultural al Transilvaniei. Su-pranumit „Mica Romă”, Blajul s-a evidențiat pe plan cultural, prin organizarea sistemului școlar de tip european dar mai ales prin profesorii care s-au format la universități europene de prestigiu. Mulți membri ai noii elite tran-

3 Remus Câmpeanu, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 20.

4 Jean Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, București, Ed. Teora, 2000, p. 355.

5 Miron Monica-Greta, „Biserica Greco-Catolică din Transilvania în anii reformismului”, în Remus Câmpeanu, Anca Câmpian (coord.), *În spiritul Europei moderne: administrația și profesiunile din Transilvania în perioada reformismului terezian și iosefin(1740-1790)*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 100.

6 Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 20.

silvănene s-au format la școlile blăjene, unii alegând să-și desăvârșească studiile la Seminarul Teologic din același centru, iar alții, prin sistemul burselor oferite de stat sau de diferite fundații, au ales să urmeze diverse universități europene. Mare parte din cei care după terminarea studiilor medii la Blaj au plecat în străinătate pentru a-și desăvârși studiile, au revenit și au activat ca profesori la Blaj. Intelectualii formați la centrele universitare europene au intrat în contact cu elita intelectuală, s-au familiarizat cu marile curente culturale ale perioadei respective, Iluminismul și Romantismul, reușind să reducă decalajul față de Europa centrală și de vest și chiar să atingă un înalt grad de sincronicitate cu acestea. În momentul creării Dualismului Austro-Ungar românii aveau deja consolidată o elită politică și culturală capabilă să-și creeze propria strategie în vederea dezvoltării societății românești.⁷

Văzut ca o extensiune a Blajului, Năsăudul reprezintă principalul centru al formării intelectualității românești din partea de nord-est a Transilvaniei. Apariția unei elite intelectuale în ținutul Năsăudului se datorează indiscutabil stăpânirii habsburgice și mai ales politicii reformiste practicate de reprezentanții absolutismului luminat, Maria Tereza și Iosif al II-lea. Înființarea regimentelor grănicerești și politicile școlare promovate de reformismul habsburgic au determinat cristalizarea și afirmarea elitei năsăudene, cu aspirațiile și realizările sale pe plan cultural, politic, școlar, care reprezintă debutul procesului de modernizare a ținutului de pe Valea Superioară a Someșului Mare. La puțin timp după operațiunea de militarizare s-au putut constata o serie de progrese remarcabile în domeniul agriculturii, a creșterii animalelor, a exploatării pădurilor, a comerțului cu lemn și sare, în construcția de drumuri, poduri, școli dar și în organizarea administrativă. Perioada cuprinsă între 1762 și 1851, când a funcționat Regimentul al II-lea românesc de graniță, reprezintă o etapă importantă în istoria ținutului năsăudean, aici dezvoltându-se un nucleu al propășirii culturale și sociale a națiunii române. Destinate să fie un instrument al noii stăpâniri, regimentele au contribuit în cazul românilor la stimularea conștiinței de sine prin elita militară care se creează.⁸

Procesul de militarizare a marcat o mutație importantă în viața năsăudenilor și a celorlalți locuitori ai Văii Someșului Mare, în sensul că țărani asupriți de sași și de Magistratul acestora au devenit grăniceri, iar jertfa, lupta și munca desfășurată aproape un secol au avut consecințe pozitive pentru ei, dar mai ales pentru urmașii lor, în special în plan economic și cultural.⁹

Teritoriul din Valea Superioară a Someșului Mare, cu centrul la Năsăud, a avut și are și astăzi o mare importanță în peisajul cultural românesc. Dezvoltarea culturală a ținutului năsăudean se află în strânsă legătură cu trecutul său militar, școlile năsăudene reprezentând „[...] lăstarul răsărit din rădăcina altei calități superioare a neamului nostru: virtutea militară”.¹⁰

Fenomenul de militarizare dar și implicarea Bisericii unite cu Roma în îmbunătățirea procesului de educație au contribuit decisiv la dezvoltarea învățământului și a sistemului școlar dar și la propășirea culturală a ținutului năsăudean. Grănicerii năsăudeni, pe lângă faptul că aveau acces deplin la școli, erau și încurajați și uneori obligați să urmeze diferite forme de învățământ în scopul formării funcționarilor și a cadrelor militare pentru Imperiu.¹¹

Evoluția culturii năsăudene se caracterizează prin existența a două niveluri de manifestare, unul reprezentat de intelectualitatea laică (foști ofițeri, dascăli, funcționari) și de intelectualitatea ecleziastică, și unul reprezentat de oamenii de rând. Dacă la primul nivel manifestările culturale se realizează într-un cadru instituționalizat, cel de-al doilea nivel constă în manifestări culturale generate de anumite trăiri individuale și de anumite momente din viața cotidiană a locuitorilor din zona Năsăudului. Primii beneficiau de un nivel mai înalt de instrucție obținut în universități europene de prestigiu sau dobândit în timpul serviciului militar sau civil, în timp ce cei din a doua categorie au asimilat, înnoit și au dus mai departe „[...] tradițiile și obiceiurile bune ale înaintașilor”.¹²

Nașterea intelectualității năsăudene se leagă de implementarea instituțiilor militare și ecleziastice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: Regimentul II românesc de graniță și vicariatul Rodnei. Succesul politicii imperiale în partea de nord-est a Transilvaniei se explică prin permanenta colaborare dintre cele două instituții. Atât preoții cât și militarii și-au adus contribuția la declanșarea unui proces de modernizare a societății ireversibil, care s-a manifestat atât în infrastructura ținutului cât mai ales în ceea ce privește latura spirituală și culturală a acestuia.

7 *Ibidem*, p. 38.

8 Dennis Deletant, Keith Hitchins, Mihai Bărbulescu, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria Românilor*, p. 240.

9 Dumitru Mureșan, Ioan Lăpușneanu, Ovidiu Maghiar, *Năsăudul sub teroarea timpului*, Bistrița, 2011, p. 26.

10 Sandu Manoliu, *Icoana unei școli dintr-un colț de țară românesc*, Bistrița, Ed. Năsăud, 1929, p. 7.

11 Mirela Andrei, *La granița imperiului. Vicariatul Rodnei*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2006, p. 261.

12 Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861-1876)*, Cluj-Napoca, 2010, p. 288.

Procesul de militarizare a contribuit într-o mare măsură la revigorarea activității Bisericii Greco-Catolice din zona Năsăudului printr-o serie de măsuri în urma cărora instituția bisericească s-a consolidat și s-a afirmat ca lider în procesul de modernizare. Obligativitatea grănicerilor de a-și plăti prestațiile către cler, scutirea preoților de serviciul militar și de muncile obștești, introducerea evidențelor parohiale au avut ca efect transformarea protopopiatului de la Năsăud în vicariat.¹³ Colaborarea permanentă dintre liderii Bisericii și cei ai Regimentului au asigurat teritoriului graniței militare năsăudene o oarecare stabilitate socială, care a generat bunăstare dar, mai important, a favorizat cristalizarea unei elite intelectuale locale a cărei principală preocupare a fost emanciparea politico-culturală și economică a comunităților din Valea Superioară a Someșului Mare.

Regulamentul din anul 1766, prin care erau statuate drepturile și obligațiile precum și comportamentul grănicerilor, reprezintă actul de naștere al unei noi categorii sociale românești care treptat își face loc în peisajul elitărilor zonei dominat până atunci de membrii clerului greco-catolic. Alături de sectorul militar, cariera preoțească reprezintă cea mai bună modalitate de dobândire a unui statut social superior, ceea ce pentru o bună parte a membrilor comunităților românești din Năsăud era un mijloc eficient de a urca în ierarhia socială. Membru de frunte al elitei năsăudene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Ioan Para depune eforturi deosebite în activitatea protopopiatului Năsăud, cu realizări fundamentale în evoluția organizatorică a bisericii din ținut.¹⁴ A imprimat ținutului năsăudean un specific aparte în peisajul transilvănean, stimulând cooperarea între autoritățile ecleziastice, militare și civile în eforturile de rezolvare a problemelor comunităților locale, reușind prin activitatea sa să transforme Năsăudul în cel mai puternic vicariat dintre toate cele existente. Ca reprezentant de frunte al elitei intelectuale năsăudene, format la Colegiul Sfânta Barbara din Viena, Ioan Para este inițiatorul și liderul mișcării de emancipare națională din ținutul năsăudean. Blamat de către autorități pentru acțiunile sale politico-naționale, Para este sfătuit de către episcopul Ioan Bob să înceteze a se mai amesteca în problemele politice, a mai redacta petiții și a mai populariza în rândurile comunităților astfel de mesaje cu caracter național.¹⁵ Luptător pentru drepturile românilor la reprezentare în Dieta Transilvaniei ca națiune autohtonă majoritară, Ioan Para redactează la 14 iulie 1790 împreună cu Vicarul Ioan Halmaghi și Protopopul Chiril Topa o petiție pe care o adresează episcopului Ioan Bob și guvernului în intenția de a o înainta Curții Imperiale, și în care solicită ca națiunea română să fie recunoscută politic și să fie reprezentată în Dietă. În așteptarea răspunsului care întârzie să apară, Para redactează o nouă petiție semnată de „universa natio valachica magni principatus Transylvaniae” pe care o înaintează Împăratului, și în care se solicită recunoașterea drepturilor națiunii române „[...] noi românii care în marele principat al Transilvaniei întrecem cu mult în număr pe celelalte națiuni luate împreună și prin urmare le întrecem preavădit și în prestarea și suportarea oricăror sarcini publice, parte suntem miliție de graniță, parte nobili, parte de condiție liberă, parte în sfârșit coloni, aceștia locuind pe sesiile coloniale ale domnilor pământești, aceia pe sesiile lor proprii”.¹⁶ Para continuă să trimită Împăratului o serie de petiții în care solicită să se permită și românilor organizarea unui congres național după modelul celui al națiunii ilirice; însă de fiecare dată nu s-a primit un răspuns favorabil. În contextul refuzului Împăratului Para afirmă „[...] Nu înțelegem care sunt împrejurările acelea atât de grave care numai pe noi, clerul român, ne opresc de la ținerea unui congres național, căci dacă aceste împrejurări, puțin favorabile congresului, ar fi adevărate și reale, i-ar opri și pe unguri cum ne opresc pe noi. Vedem însă că de la moartea augustului împărat de veșnică memorie Iosif II țin mereu congrese mariale. Ba auzim că și națiunea ilirică a ținut, cu îngăduință preaînaltă, congres național. Pentru ce, deci, singuri nouă, românilor, nu ni se poate îngădui să ne întrunim ca să ne căutăm pe căile și în chipul legiuit desăvârșirea și fericirea? Încât, deși suntem mai numeroși decât toate celelalte națiuni în acest principat luate împreună, suntem totuși mai nefericiți, mai prejos de toate.”¹⁷

De asemenea, alături de Petru Maior redactează memoriul ofițerilor români din regimentele grănicerești, pe care-l înaintează Împăratului Leopold al II-lea la 28 decembrie 1790. În anii următori, alături de nume sonore ale luptei românilor pentru emancipare națională (Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai Deleanu), Para redactează cel mai amplu memoriu românesc din secolul al XVIII-lea, *Supplex Libellus Valachorum*, care este înaintat Curții de la Viena. Respingerea memoriului îl determină pe vicar să plece în capitala imperiului Habs-

13 Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 368.

14 *Ibidem*, p. 247.

15 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Ed. Enciclopedică, 1998, pp. 53-54.

16 *Ibidem*, p. 54.

17 *Ibidem*, p. 55.

burgic, împreună cu Episcopul greco-catolic al Oradiei Ignatiu Darabant și cu episcopul ortodox al Transilvaniei, Gherasim Adamovici pentru a susține petiția. În anul 1796, Ioan Para este mutat la Făgăraș iar după înființarea Capitulului de la Blaj este numit canonic cantor, funcție deținută până în anul morții sale în 1809.

Istoria ținutului năsăudean s-a identificat adesea cu istoria regimentului grăniceresc, iar sistemul școlar s-a raportat la evoluția social-politică și economică a acestuia. Învățământul năsăudean a cunoscut un proces de individualizare în ansamblul educației din Transilvania atât prin latura cantitativă cât mai ales prin latura calitativă a acestuia.

După întemeierea graniței militare viața spirituală din ținutul Năsăudului a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, ea manifestându-se, în special, printr-o sumedenie de realizări în domeniul învățământului. Aceste realizări s-au datorat nevoii de a se cultiva, nevoie manifestată în zona năsăudeană încă dinainte de militarizare, prin plecarea la studii în străinătate.¹⁸ Odată cu săvârșirea Unirii cu biserica Romei românii ardeleni au avut acces la învățătura, inițial la renumitele școli ale iezuiților. Apoi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Transilvania s-au înființat școli dintre care cele mai importante au fost cele din teritoriile de graniță. Pe teritoriul Regimentului II românesc de graniță năsăudean primele școli s-au înființat începând cu anul 1763, școli de pe ale căror bănci au ieșit „[...] cei dintâi bărbați luminați, adevărați luptători și apărători ai bisericii și școlii noastre naționale românești”.¹⁹

Istoria învățământului năsăudean se suprapune celor trei regimuri politice pe care le-a cunoscut Transilvania în secolele XVII-XIX, și care și-au pus amprenta asupra caracterului școlii românești de aici, și anume regimul neoabsolutist, regimul liberal și regimul dualist. În timpul regimului politic neoabsolutist învățământul năsăudean a cunoscut un reviriment considerabil, datorită politicii școlare a monarhiei habsburgice ale cărei principale țeluri erau accesibilizarea educației elementare și reducerea analfabetismului. În timpul regimului liberal învățământul năsăudean a urmat un proces de individualizare, caracterizat printr-o strânsă colaborare între autoritățile laice și cele confesionale în vederea materializării proiectelor reformatoare inițiate în perioada anterioară. Începând cu anul 1867, consolidarea și modernizarea învățământului din zona năsăudeană s-a realizat concomitent cu menținerea autonomiei școlilor românești în contextul noului cadru social-politic al regimului dualist.²⁰

Pe parcursul secolului al XIX-lea școlile năsăudene și învățământul din această zonă au cunoscut o dezvoltare ascendentă cu excepția momentului reprezentat de revoluția de la 1848-1849 când s-a produs o disfuncționalitate majoră nu doar la nivel educațional, ci și la nivel politic și socio-economic. Totuși, situația a revenit la normal în toamna anului 1849 când o parte a școlilor s-au redeschis; însă restabilirea nivelului educațional anterior războiului civil s-a realizat treptat, în anii ce au urmat.²¹

Politica vieneză și interesul elitei românești preponderent ecleziastice de promovare a învățământului au avut rezultate extraordinare, mai ales că năsăudenii au conștientizat importanța educației și avantajele pe termen lung ale acesteia. Astfel, prin mari eforturi și sacrificii materiale s-a reușit crearea unui sistem școlar veritabil care în timp a devenit „un simbol și un punct de referință în cultura românească transilvăneană”.²²

Constituite în urmă cu aproape două secole, în timpul graniței militare, Fondurile grănicerești năsăudene reprezintă una dintre cele mai importante realizări ale populației românești din zona Năsăudului în sfera învățământului, determinând reorganizarea vechilor școli dar și constituirea altora noi. Contribuția acestora se reflectă în progresul economic, administrativ și edilitar al zonei. Un aspect de o importanță covârșitoare îl reprezintă cel legat de bursele și ajutoarele acordate, care au contribuit la formarea unei veritabile elite românești în ținutul Năsăudului. La câțiva ani după înființarea regimentului năsăudean, Curtea de la Viena a decretat constituirea unor fonduri, al căror principal scop era să acopere cheltuielile de administrație internă a districtelor confiniare. Măsurile dispuse pentru constituirea fondurilor au fost consfințite prin regulamentul militar din 12 noiembrie 1766.

Primul fond înființat în cadrul graniței militare năsăudene a fost Fondul de Provente care reprezintă proprietatea comună a grănicerilor. Bazele sale au fost puse încă din anul 1764, moment în care comunele militarizate „[...] s-au hotărât să adune la un loc venitele lor din dreptul de regalii”²³, care până atunci reveneau localităților

18 Valeriu Șotropa, *Districul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, p. 191.

19 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școlilor năsăudene*, Năsăud, 1913, p. 2; vezi și Mirela Andrei, „Începuturile învățământului Năsăudean. Școlile triviale”, în *A.S.*, nr. 2, 2003, pp. 31-47.

20 Aurelia Dan, *Școlile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 9.

21 Mirela Andrei, Aurelia Dan, *Școală și biserică. Circularele școlare din Vicariatul Rodnei 1850-1918*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008, p. 7.

22 Mirela Andrei, *op.cit.*, p. 261.

23 Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, 2001, Ed. Presa Universitară Clujeană, p. 16.

respective. Sursele financiare ale fondului de provente erau reprezentate de veniturile obținute din valorificarea drepturilor regaliene, cum ar fi crâșmăritul, morăritul, măcelăritul, vânatul, pescuitul, plutăritul etc. O sursă deosebit de importantă provenea din valorificarea lemnului din pădurile grănicerești ce constituiau cea mai de seamă bogăție a ținutului năsăudean, și care erau trecute în subordinea administrației militare grănicerești. Veniturile realizate din transportul sării pe Someș, din taxele școlare plătite de către grăniceri între anii 1765-1835, din activitatea poștelor și ale vămilor de la poduri, din taxele de la târgurile săptămânale și iarmaroace, din amenzi, din arendarea unor bunuri grănicerești, erau vărsate de asemenea în fondul de provente. Problemele administrative legate de acest fond reveneau Comisiei economice și militare condusă de Comandantul regimentului, și din care făceau parte reprezentanții tuturor comunelor grănicerești.²⁴ Beneficiind de autonomie administrativă și neintrând sub incidența fiscalului, fondul reprezenta un bun propriu al Regimentului și a fost destinat nevoilor interne ale districtului grăniceresc. Sumele provenite din acest fond au avut o contribuție esențială la fundamentarea procesului de modernizare a ținutului năsăudean, fiind utilizate la construcția de locuințe și cancelarii pentru ofițerii de la Statul Major și de la companii, de clădiri administrative, instituții de învățământ, drumuri, poduri, la amenajarea de noi spații comerciale (măcelării, birturi, depozite de mărfuri), la susținerea financiară a organismelor însărcinate cu protecția pădurilor grănicerești. Din acest fond au fost ajutați preoții mai săraci, s-au plătit salarii unor angajați din district și au fost ajutate și regimentele secuiești ale căror fonduri erau insuficiente.²⁵

Domeniul de predilecție în care s-a manifestat fondul de provente a fost cel al învățământului, din sumele sale fiind înființate și întreținute numeroase instituții școlare emblematic pentru ținutul năsăudean. Cele mai vechi instituții de învățământ susținute din fondul de provente au fost școlile triviale, care până în anul 1837 au avut ca limbă de predare româna. Înființate după modelul școlar medieval, programele lor se bazau pe studiul a trei discipline mai importante: citirea, scrierea și calcularea.²⁶ Cele cinci școli triviale de la Năsăud, Maieru, Monor, Zagra și Prundu Bârgăului, înființate imediat după 1766 pe teritoriul năsăudean, funcționau în localitățile care serveau și ca reședințe ale diviziilor Regimentului. Școlile triviale erau școli primare superioare, cu un program mai avansat decât al școlilor primare naționale. Scopul acestora era de a pregăti juși sătești sau diferiți funcționari iar o bună parte dintre absolvenții lor și-au desăvârșit educația și la alte instituții de învățământ, devenind preoți, ofițeri sau funcționari înalți.²⁷ Efectele revoluției de la 1848-1849 la care se adaugă refuzul autorităților statului de a asigura baza materială necesară funcționării școlilor au determinat populația românească să-și creeze propriile școli. Eforturile fondului școlar central pentru întreținerea școlilor triviale au fost mult mai mici comparativ cu întreținerea altor instituții aparținătoare. Desființate în anul 1890, școlile triviale au îndeplinit un rol extrem de important în sistemul de învățământ năsăudean dar mai ales în evoluția culturală a populației năsăudene. În timpul existenței lor, aceste școli au beneficiat de un statut privilegiat datorat înaltului grad de stabilitate materială, a susținerii financiare din fondul de provente și din contribuțiile comunităților din jurul fiecăreia, care au făcut ca localurile să se afle aproape tot timpul într-o stare perfectă de funcționare. Pentru că obiectivul lor principal de formare a cadrelor militare și a funcționarilor locali a fost satisfăcut, practic misiunea acestora s-a încheiat cu mult timp înainte de desființare.²⁸ Relevant este faptul că toate cheltuielile legate de edificarea și întreținerea școlilor, achiziționarea manualelor și a rechizitelor, salariile dascălilor, erau susținute de fondul de provente. Alături de școlile triviale, din fondul de provente a fost întreținută și școala latino-germană, cunoscută și sub numele de Școala Normală din Năsăud, înființată în anul 1771. Aceasta a reprezentat una dintre cele mai căutate instituții de învățământ din fostul district al Năsăudului. Deși a suferit de-a lungul timpului mai multe reorganizări privind programele școlare și planul de învățământ, această instituție a reprezentat un etalon al rolului școlii năsăudene în promovarea învățământului dar mai ales în menținerea și afirmarea identității naționale.²⁹ În ceea ce privește ponderea cheltuielilor școlare, se poate afirma că Școala Normală a ocupat locul al doilea după gimnaziu. Scopul principal al acestei unități școlare a fost acela de a pregăti funcționari și subofițeri necesari în administrație și armată.

O altă instituție de învățământ susținută din acest fond a fost și Institutul Militar din Năsăud, inaugurat în anul 1784, fiind singura instituție de acest fel din întreaga Transilvanie. Institutul a reprezentat una dintre cele

24 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 6.

25 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 21.

26 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 72.

27 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 22-23.

28 Mirela Andrei, *op.cit.*, pp. 270-271.

29 Aurelia Dan, *op.cit.*, p. 330.

mai importante instituții de învățământ din ținutul năsăudean, utilitatea sa constând în ridicarea statutului social al românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.³⁰ După finalizarea cursurilor, absolvenții Institutului se puteau înrola în cadrul regimentului. Erau buni cunoscători ai limbii germane, ceea ce a stârnit admirație din partea străinilor care inspectau Regimentul, după cum afirmă ziarul vienez „Nova Viennensia” din 13 noiembrie 1789 „[...] subofițerii acestui regiment știu vorbi, citi și scrie nemțește atât de bine încât e de necrezut că sunt români”.³¹

Din fondul de provente a fost întreținută și Școala de fete din Năsăud, care va rămâne în custodia statului după desființarea regimentului. Inițial, limba de predare era germana, iar începând cu anul 1863 se va impune și oficializa limba română. A fost înființată în anul 1826 și avea ca scop educarea fiicelor de ofițeri și funcționari ai regimentului, în majoritate străini, iar la insistențele vicarului Ioan Marian au fost permise și fiicele grănicerilor români. Programa acestei instituții se baza pe însușirea limbii germane dar și a unor noțiuni teoretice și deprinderi practice legate de diferite activități domestice.³²

Locul de frunte în ponderea cheltuielilor fondurilor grănicerești este deținut de către Gimnaziul Românesc din Năsăud, a cărui înființare este o dovadă a preocupărilor constante ale populației din această zonă pentru educație și cultură. Gimnaziul și-a deschis porțile în zilele de 3-5 octombrie 1863 în cadrul unor manifestații românești de amploare.³³ În anul 1890 a fost elaborat un regulament de funcționare al gimnaziului, care a primit și o nouă denumire ce va dăinui până la 1918: „Gimnaziul Superior Fundațional din Năsăud”.³⁴ În scurt timp treptele gimnaziului vor fi trecute de o mulțime de tineri români și nu numai, din diferite regiuni ale țării, exceptând faptul că inițial acesta a fost creat pentru a deservi urmașii grănicerilor din cele 44 de comune grănicerești. Prestigiul de care s-a bucurat această instituție era cunoscut nu doar în ținutul Năsăudului, lucru dovedit de faptul că 60-65% din numărul elevilor ce au frecventat gimnaziul între 1863-1918 erau din zona Bistriței și a Năsăudului, iar restul erau din alte regiuni precum Solnoc-Dăbâca, Mureș-Turda, Banat, Partium, și chiar din Bucovina. Între 1863-1918, gimnaziul a fost frecventat de 12.789 de elevi. Dintre aceștia marea majoritate erau români (95,64%), dar gimnaziul a fost frecventat și de către 342 de maghiari, 190 de germani și un ceh. Majoritatea profesorilor gimnaziului s-au format ca bursieri ai fondurilor grănicerești năsăudene, la universități din Viena, Graz și Pesta.³⁵ Fondul a acordat sume importante de bani și pentru editarea *Anuarului liceului* care cuprindea în paginile sale și numeroase studii științifice și pedagogice.

Pe lângă susținerea și întreținerea instituțiilor de învățământ prezentate mai sus, Fondurile grănicerești năsăudene au favorizat constituirea unei rețele de școli primare românești în toate localitățile Districtului grăniceresc năsăudean. Aceste școli s-au aflat la baza procesului de culturalizare din zona rurală. Școlile primare din zona Năsăudului erau printre cele mai apreciate din Transilvania, deoarece putem afirma că satisfăceau aproape în totalitate exigențele timpului în materie de învățământ (dispuneau de clădiri adecvate, de persoane bine pregătite, programe școlare cu un conținut instructiv cuprinzător).

Învățătorii încadrați în aceste școli desfășurau în paralel cu activitățile didactice și o muncă de culturalizare a țărănimii prin intermediul organizațiilor locale ale Astrei, dar și a altor asociații culturale cum ar fi Reuniunea Învățătorilor „Mariana”. Această instituție urmărea promovarea culturii generale a învățătorilor prin sporirea cunoștințelor pedagogice, discuții asupra disciplinei școlare, deșteptarea interesului pentru cauza educației poporului etc.³⁶

Calitatea deosebită a învățământului din ținutul Năsăudului a determinat înscrierea în școlile năsăudene a unui mare număr de copii români și de alte etnii, originari nu numai din teritoriul regimentului ci și din ținuturile învecinate. Rapoartele oficiale vin să confirme superioritatea învățământului năsăudean. Astfel, într-un raport din anul 1773 sunt menționate progresele școlii din Regimentul al II-lea grăniceresc la doar câțiva ani după înființarea școlilor triviale și a școlii normale „[...] părinții după ce au observat folosul școlilor și-au trimis copiii să le frecventeze chiar și în timpul muncilor agricole, când aveau nevoie de ei în economie”.³⁷ De asemenea, generalul

30 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 91.

31 Lazăr Ureche, *op.cit.*, pp. 24-25.

32 Ștefan Buzilă, „Documente bisericești”, în *A.S.*, nr. 17, pp. 235-237.

33 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 153.

34 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 115.

35 *Ibidem*, p. 118.

36 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 137.

37 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 26.

maior Adam von Gallen și comisarul de război von Schapf, prezenți la ceremoniile de absolvire, din anul 1847, ale școlii normale și ale Institutului militar din Năsăud, au apreciat înaltul nivel de pregătire al elevilor cât și ținuta și moralitatea lor.³⁸

Alături de fondul de provente, în teritoriul districtului militar năsăudean a fost înființat și fondul de mondire, care reprezenta proprietatea colectivă a comunelor grănicerești; scopul constituirii sale a fost susținerea cheltuielilor legate de achiziționarea unor uniforme militare de o calitate mai bună. Sursele de venituri ale acestui fond au fost variate, printre acestea situându-se și contribuția personală a familiilor grănicerești. De asemenea, fondul de mondire a fost alimentat și din veniturile provenite din arendarea unor munți, din prestarea unor activități precum tăiatul și căratul lemnului din pădurile grănicerești în folosul cadrelor militare ale regimentului, sumele plătite de către Erariul militar pentru încălzimintele grănicerilor, pentru uzarea hainelor grănicerilor. Și fondul de mondire ca și cel de provente aparține exclusiv grănicerilor năsăudeni, iar la desființarea regimentului a fost redenumit fond de stipendii și era destinat unor scopuri culturale, în special pentru întreținerea descendenților grănicerilor la studii superioare.³⁹

Tot în timpul graniței militare au fost înființate și Fondurile școlare comunale care constituiau proprietatea separată a fiecărei comune grănicerești, fiind destinate întreținerii școlilor naționale primare. Inițiativa înființării acestor fonduri i-a aparținut Vicarului Ioan Marian, care în calitate de director peste toate școlile grănicerești din ținutul Năsăudului a insistat pentru înființarea unui fond special pentru întreținerea acestora. Principala sursă de venit pentru aceste fonduri provenea din dreptul de cârciumărit în cele trei luni de toamnă, venituri pe care comunele grănicerești le-au cedat la propunerea lui Ioan Marian. În acest context, prin numeroase sacrificii materiale, în fiecare comună grănicerească s-a înființat un fond școlar comunal, care a contribuit decisiv la susținerea învățământului primar românesc. Din acest fond s-au plătit salariile dascălilor, s-au achiziționat manuale pentru elevi, s-au întreținut unități școlare.⁴⁰

Un aspect de o importanță deosebită îl reprezintă bursele și ajutoarele acordate descendenților grănicerilor năsăudeni, care au dus la apariția unor noi categorii socio-profesionale precum și la consolidarea elitei intelectuale românești. Alături de militari de profesie, preoți și învățători formați în timpul existenței regimentului, între 1861-1918 a crescut numărul juriștilor, profesorilor, medicilor, farmaciștilor, inginerilor și înalților funcționari români.

Districtul năsăudean a beneficiat, pe de o parte de școli bine organizate, iar pe de altă parte de o serie de fonduri materiale consistente care vor da un puternic impuls învățământului prin susținerea materială a școlilor și prin acordarea de burse tinerilor. Valoarea burselor și ajutoarelor acordate situează Fondul de stipendii de la Năsăud printre cele mai importante din Transilvania putând fi situat pe locul al treilea după Fundația „Emanoil Gojdu”, și după fundațiile de la Blaj. Între anii 1861-1919 s-au acordat 2.977 de burse și ajutoare unui număr de 1.190 de tineri⁴¹. Pe nivele de învățământ situația bursierilor se prezintă astfel: 372 (31,26%) în învățământul superior, 39 (3,28%) în învățământul militar, 262 (22,01%) în învățământul mediu și 517 (43,45%) în însușirea meseriilor⁴².

În Districtul Năsăud bursele și ajutoarele Fondului de stipendii au dat aproximativ 80 de promoții de intelectuali și meseriași români, deoarece până la sistarea lor în 1948 ele au reprezentat singurele surse bănești de întreținere în școli. Aceste eforturi reprezintă o parte integrantă a procesului de culturalizare a societății românești și de creare a unei elite intelectuale, care să susțină opiniile emancipării politice și culturale ale poporului român.

În concluzie, putem afirma că educația, învățământul și cultura au găsit în ținutul Năsăudului terenul fertil în care s-a putut dezvolta la un înalt nivel, care face din Năsăud unul dintre cele mai importante centre culturale din întreaga Transilvanie. Școlile din ținutul Năsăudului, mai ales odată cu întemeierea liceului, au dat un însemnat număr de intelectuali dintre care unii au ocupat înalte funcții oficiale de stat și biserică. Meritul acestor școli rezidă și în faptul că au susținut și contribuit la dezvoltarea culturii române în momente extrem de dificile, mai ales

38 *Ibidem*, p. 26.

39 Valeriu Șotropa, *op.cit.*, pp. 185-186; vezi și Lazăr Ureche, „Fondul școlar central năsăudean și contribuția sa la dezvoltarea învățământului românesc (1861-1918)”, în *File de Istorie*, vol. V, 1988, pp. 121-134.

40 *Ibidem*, p. 186.

41 Lazăr Ureche, *op.cit.*, pp. 145-146; vezi și Horațiu Bodale, „Bursieri români greco-catolici la școlile Romei (secolele XVIII-XIX)”, în *A.S.*, nr. 2, 2003, pp. 123-133.

42 *Ibidem*, p. 147; despre importanța fondurilor grănicerești năsăudene vezi și Cornelia Vlașin, „Rolul Fondurilor Grănicerești Năsăudene”, în *Revista Bistriței*, nr. XXIII, 2009, pp. 197-201.

în perioada dualistă, dând populației românești lideri remarcabili care au contribuit la „pregătirea sufletească a maselor pentru marele eveniment al întregirii naționale”.⁴³

Școlile năsăudene, susținute prin contribuția Fondurilor grănicerești năsăudene, au înlocuit regimentele de soldați de odinioară cu adevărate regimente de oameni de cultură și meseriași.⁴⁴ Setea de cultură și educație au generat în ținutul Năsăudului ridicarea unei remarcabile pleiade de intelectuali, care fac cinste astăzi oricărui locuitor al acestui ținut. De pe băncile școlilor năsăudene s-au ridicat o seamă de cărturari care prin rigurozitate științifică și-au făcut loc în rândul Academiei Române. Înainte de a fi primiți în Academia Română marii intelectuali ai Năsăudului au activat cu remarcabile rezultate în cadrul „Astra”. Aici, ei și-au dovedit calitățile, prin cultivarea și promovarea limbii române, cercetarea istorică, păstrarea și valorificarea documentelor, promovarea literaturii naționale, progresul economic și social al neamului românesc.⁴⁵

Intelectualii năsăudeni și-au adus o remarcabilă contribuție în stimularea progresului economic, a învățământului și artelor, prin înființarea de biblioteci și publicații proprii, organizarea de expoziții, susținerea de conferințe și prelegeri pe teme diverse dar de larg interes pentru comunitate. Academicienii năsăudeni au fost elevi ai școlilor locale în ale căror publicații și-au prezentat studiile și lucrările de cercetare, după cum urmează: *Muza Someșană*, *Magazin Pedagogic*, *Școala română*, *Școala practică*, *Anuarele liceului*, *Arhiva Someșană*. În Academia Română și-au făcut intrarea următorii elevi ai școlilor năsăudene: Grigore Silași, filolog, Iacob Mureșianu, profesor și jurnalist, Florian Porcius, botanist⁴⁶, George Coșbuc, poet, Constantin Moisil, istoric, numismat, Miron Cristea, patriarh, Nicolae Bălan, mitropolit, Nicolae Drăganu, filolog, Liviu Rebreanu, scriitor, Iulian Marțian, istoric, Iuliu Moisil, profesor, Virgil Șotropa, istoric, publicist, Iuliu Prodan, botanist, Tiberiu Morariu, geograf, Leon Daniello, medic, Simion Florea Marian, folclorist, Emil Isac, poet, Grigore Moisil, matematician, Traian Ionașcu, jurist.⁴⁷

Contribuția Fondurilor grănicerești năsăudene la dezvoltarea învățământului românesc a fost una dintre cele mai relevante din istoria Transilvaniei. Laurențiu Oanea, unul dintre notarii Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, fost bursier al fondurilor și remarca: „Toate aceste eforturi au fost făcute de generațiile de grăniceri de la 1763 încoace și nici o jertfă nu a fost cruțată de acest popor ca să se înalțe prin cultură pe sine și întreg neamul românesc”.⁴⁸

Istoria ținutului năsăudean se caracterizează prin numeroase evenimente de factură politico-națională și socială cu consecințe majore, care și-au pus amprenta asupra evoluției ulterioare și care au marcat profund mentalitatea colectivă a acestei zone. În acest sens, Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, cauzată de profunde contradicții sociale și naționale, a avut ecou și nenumărate consecințe pe teritoriul regimentului năsăudean. Cu toate că grănicerii erau oameni liberi și aveau o situație net superioară iobagilor, ideile revoluționare au găsit și în regiunile de graniță un teren fertil de manifestare. Obligațiile multiple, economice și sociale, la care se adăugau abuzurile autorităților militare au contribuit la creșterea nemulțumirii populației de pe teritoriul Regimentului, în anii de dinaintea revoluției. Anii 1848-1849 au reprezentat pentru regimentul grăniceresc, dar și pentru Imperiul Habsburgic, ani de crize politice și de catastrofe economice. În cadrul acțiunilor politice care vor avea loc în ținutul năsăudean, rolul central îl va avea Macedon Pop, Vicar al Năsăudului în perioada 1847-1858. Această etapă va reprezenta deceniul de luptă al vieții lui Macedon Pop în planul afirmării naționale a românilor năsăudeni, sub aspect politic, socio-economic și cultural-spiritual, miezul acțiunilor dedicate scopului propus constituindu-l participarea în fruntea delegației grănicerești la Adunarea Națională de la Blaj din 3-5 mai 1848.

Revoluția de la 1848 a cuprins toată Transilvania, constituind cea mai amplă ridicare a tuturor românilor la luptă pentru drepturi naționale și sociale, manifestare ce a pus pentru prima dată, între revendicările naționale, cererea unirii Transilvaniei cu celelalte provincii românești, sub lozinca „Noi vrem să ne unim cu țara”. Participant activ la Marea Adunare Națională de la Blaj, Vicarul Macedon Pop, susținător al programului adoptat cu această ocazie, a făcut cunoscut năsăudenilor printr-o circulară revendicările românilor: egalitatea națiunii române cu națiunile maghiară, săsească și secuiască; oficializarea limbii române; refuzul unirii Transilvaniei cu

43 Sandu Manoliu, *op.cit.*, p. 6.

44 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 170; vezi și idem, „Crearea și evoluția fondurilor grănicerești năsăudene”, în *Revista Bistriței*, nr. X-XI, 1997, p. 141.

45 Ioanela Alis Seni, Ioan Seni, „Academicienii năsăudeni și spiritul cărturăresc năsăudean”, în *Transilvania*, nr. 3, 2006, p. 43.

46 Liviu Păiuș, „Florian Porcius – om al cetății”, în *A.S.*, nr. 5, 2006, pp. 369-389.

47 Ioanela Alis Seni, Ioan Seni, *op.cit.*, p. 43.

48 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 170; vezi și Elena Darabont, Adrian Onofreiu, „Fondurile Grănicerești Năsăudene. Mărturii documentare”, în *A.S.*, nr. 1, 2002, pp. 225-271.

Ungaria. Vestea adunării ce a avut loc la Blaj, unde s-a redactat un program revoluționar, a făcut ocolul ținutului năsăudean, astfel încât grănicerii organizează o adunare la Năsăud în data de 10 iulie 1848, la care participă reprezentanți ai tuturor celor 44 de comune grănicerești. Cu această ocazie s-a redactat o cerere care susținea menținerea naționalității, a limbii și religiei; folosirea limbii române ca limbă de serviciu în regimentul năsăudean; grănicerii să poată dispune liberi de pământul lor; pădurile, pășunile, munții să rămână în proprietate comună, averile bisericesti și comunale să fie administrate de grăniceri sub controlul unei comisii instituite la Năsăud și condusă de colonelul Regimentului; să aibă dreptul de a trimite la viitoarele diete câte doi deputați.⁴⁹ Această petiție a fost redactată de către Macedon Pop și locotenentul Leontin Luchi. Delegația, care trebuia să ducă la Viena cererile năsăudenilor, nu a putut ajunge la destinație din cauza evenimentelor care au urmat. Ea era formată din vicarul Macedon Pop, sergentul Ioan Botârlă și caporalul Ioan Bota. În toamna anului 1848 au loc operațiunile militare ale năsăudenilor conduși de locotenent-colonelul Carol Urban, care după câteva acțiuni ofensive este obligat să se retragă spre Bucovina, în decembrie 1848. În înaintarea lor spre ținutul Năsăudului, trupele ungare s-au dedat la o serie de acte de violență, persecuții, jafuri și crime împotriva populației românești.⁵⁰

Macedon Pop, care se simțea amenințat de unguri, va pleca în Bucovina împreună cu trupele lui Urban, lăsând în urma sa totul, cu excepția bibliotecii sale și a unei mici sume de bani. În perioada cât a stat cu regimentul în Bucovina a îndeplinit funcția de capelan castrens. La întoarcere, Macedon Pop a fost devastat de mulțimea distrugerilor provocate de către unguri în teritoriul vicariatului său. În acest context se implică activ și coordonează acțiunea de refacere spirituală și materială a ținutului. După încheierea Revoluției, din cele 105 rapoarte ale preoților greco-catolici din ținutul Năsăudului se conturează o parte din amploarea tragediei umane din zona Regimentului de graniță năsăudean. Relatările preoților relevă dimensiunea atrocităților forțelor de ocupație maghiare, care au administrat regiunea după retragerea armatelor imperiale. Stabilizarea situației politico-sociale nu s-a putut realiza pentru că în teritoriul transilvănean exista o stare de nemulțumire, care s-a accentuat în urma numeroaselor pierderi de vieți omenești, a distrugerilor și pagubelor materiale suferite în timpul revoluției.

La puțin timp după încheierea Revoluției, autoritățile habsburgice au decis desființarea regimentelor de graniță din Transilvania, ceea ce va trimite ținutul năsăudean într-o nouă etapă a evoluției sale, dominată de lupta foștilor grăniceri pentru recâștigarea averilor grănicerești. Mișcarea petiționară din perioada postrevoluționară s-a manifestat pe două planuri. Primul este reprezentat de elita politică românească, care a constituit o delegație națională mandatată de Comitetul Național Român să susțină cererile politice ale românilor. Al doilea plan este cel de la nivel local, prin angajarea reprezentanților comunităților rurale care au fost mandatați să înainteze petiții menite să le apere vechile privilegii și propriile interese.⁵¹

Mișcarea petiționară a locuitorilor din fosta graniță militară a cuprins aproape în întregime cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, pe lângă faptul că reprezintă o particularitate istorică transilvăneană, a reușit să obțină în cele din urmă rezultatul mult așteptat: dreptul de proprietate asupra tuturor bunurilor grănicerești. În cele ce urmează vom prezenta pe scurt petițiile adresate împăratului de către năsăudeni:

- În anul 1852 populația fostă grănicerească adresează Împăratului o petiție, în care solicită restituirea proprietăților, a fondurilor și a locuințelor ce au aparținut foștilor ofițeri din regiment.
- Petițiile din anul 1853 adresate Comisiei de delimitare a proprietăților fostei granițe militare, prin care se solicită recunoașterea titlului de proprietate asupra tuturor bunurilor ce se află pe teritoriul fostei granițe militare.
- Petiția din 1856 adresată împăratului în care solicită desființarea sechestrului pus pe păduri și predarea fondului de monture.
- Petiția din 13 decembrie 1860, prin care se solicită recunoașterea statutului de oameni liberi locuitorilor din teritoriul fostului regiment.
- Petițiile din anul 1861, prin care se solicită înființarea Districtului Năsăud⁵².
- Petiția din anul 1862 cu privire la „cearta de hotar” care se referă la dreptul de proprietate al grănicerilor din comunele Rebrișoara, Feldru și Ilva-Mică.

49 Ion Bureacă, „Revoluția de la 1848–1849”, în *File de istorie*, Bistrița, vol. IV, 1975, p. 339.

50 Ioan Șerban, „Din amintirile unui veteran”, în *A.S.*, nr. 13, 1930, pp. 361-366.

51 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2012, p. 11.

52 Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind istoricul Districtului Năsăud (1861-1876)”, în *A.S.*, nr. 4, 2005, pp. 361-399.

- Petiția din 5 octombrie 1865, prin care îi este prezentată Împăratului marea nedreptate ce s-ar fi făcut foștilor grăniceri printr-o nouă împărțire a munților revendicați.
- Petiția din anul 1886 adresată Împăratului și îndreptată împotriva politicii de maghiarizare dusă de baronul Bánffy Dezideriu, ce îndeplinea funcția de Comite suprem.

Într-un final mult așteptat, în 1890 se încheie pacea judecătorească prin care va fi recunoscut dreptul de proprietate al comunelor foste grănicerești asupra pădurilor, munților și a celorlalte bunuri, drept care nu va mai putea fi încălcat și contestat nici de către organele statului și nici de unele familii de aristocrați unguri.⁵³ Astfel se încheie un capitol extrem de important al istoriei ținutului năsăudean în care am putut remarca „[...] acerbia cu care foștii grăniceri au luptat pentru obținerea averilor grănicerești răpite samavolnic de către o administrație civilă hrăpăreață [...] ca și preocuparea constantă a administrației fondurilor grănicerești pentru sporirea și consolidarea materială a fondurilor școlare centrale, de stipendii și a celor școlare locale înlesnind accesul la învățătură a păturii de jos.”⁵⁴

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea zona fostului Regiment de graniță de la Năsăud a jucat un rol extrem de important în cadrul mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni⁵⁵. O primă formă de implicare în mișcarea de emancipare națională o reprezintă acțiunea reprezentanților năsăudeni Vasile Nșcu, Ioachim Mureșan, Ioan Purcelea și George Lica de a subscrie la revendicările cuprinse în petiția prezentată de episcopul Alexandru Șuluțiu, la 10 decembrie 1860, Împăratului, pentru organizarea unui congres național, în care românii să-și precizeze atitudinea față de noua politică a Curții vieneze.⁵⁶

În contextul alinierii acțiunii politice a năsăudenilor la politica generală transilvăneană se înscrie și circulara vicarului Grigore Moisil din 2 ianuarie 1861, prin care anunță participarea la Conferința Națională de la Sibiu, al cărei scop era consultarea în privința reprezentării românilor în viitoarea Dietă și recunoașterea națiunii române între celelalte națiuni ale Transilvaniei. Prin susținerea deciziilor luate la Sibiu reprezentanții năsăudenilor au obținut sprijinul lui Șaguna și Șuluțiu precum și a altor lideri români, așa încât adunarea a declarat că „[...] socoate cauza năsăudenilor de o cauză generală a națiunii române întregi.”⁵⁷

În ședința districtuală din 25 septembrie 1862 năsăudenii solicită ca guvernul, tabla regească, direcțiunea financiară și celelalte autorități să utilizeze limba română în corespondența cu Districtul Năsăud. Reprezentanții năsăudenilor, Alexandru Bohățiel⁵⁸, Ioan Florian și Vasile Nașcu au susținut orientarea generală a fruntașilor românilor din Transilvania de a trimite reprezentanți la Senatul imperial, fără condiții. Delegații năsăudenilor Alexandru Bohățiel, Leontin Luchi, Grigore Moisil și Vasile Nașcu au participat la lucrările Conferinței Naționale de la Sibiu din 8-11 aprilie 1863, în care s-au conturat căile de urmat de către liderii români transilvăneni în viitoarea Dietă.⁵⁹

La alegerile pentru Dietă, din anul 1863, din partea Districtului Năsăud au fost desemnați câștigători Ioachim Mureșan și Ioan Florian.⁶⁰ Cei doi deputați năsăudeni au asigurat secretariatul Dietei și au avut și o serie de intervenții în dezbaterile acesteia. Alexandru Bohățiel a intervenit în scopul înarticularii națiunii române în ședințele din 28 august și 4 septembrie 1863, în privința limbii și a confesiunii în ședința din 7 septembrie 1863, în direcția proprietății funciare în ședința din 8 iulie 1864, în privințe legii electorale în ședința din 28 iulie 1864 și pentru modificarea modificării patentei din 1854, în ședința din 29 septembrie 1864. Ioachim Mureșan a susținut utilizarea limbii române în justiție în ședința din 19 septembrie 1863, a citit interpelarea deputatului Ioan Rațiu în conflictul dintre localitățile românești Ilva-Mică, Feldru, Nepos și Rebrîșoara cu localitățile săsești Livezile, Slătinița și Dumitra în ședința din 29 iulie 1864 și a luat cuvântul la proiectul de răscumpărare a foștilor iobagi în ședința din 13 septembrie 1864.⁶¹

Petiționarismul românesc s-a manifestat prin două acte adresate Dietei de către comunitățile din Districtul Năsăud. Astfel, la 1 mai 1864 localitatea Rodna solicită reprezentare în Dietă cu un deputat propriu, iar la 14 sep-

53 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *op.cit.*, pp. 9-58.

54 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 54.

55 Adrian Onofreiu, „Aportul Districtului Năsăud la mișcarea națională românească din Transilvania (1861-1876)”, în *A.S.*, nr. 4, 2005, pp. 59-91.

56 Adrian Onofreiu, *op.cit.*, p. 219.

57 *Ibidem*, p. 220.

58 Ironim Marțian, „Alexandru Bohățel (1816-1897) în Năsăud”, în *A.S.*, nr. 9, 2010, pp. 87-103.

59 Adrian Onofreiu, *op.cit.*, p. 224.

60 *Ibidem*, p. 225.

61 *Ibidem*, p. 226.

tembrie 1864 localitățile din Valea Bârgăului solicitau constituirea în zonă a unui for politic și a unei judecătories proprii.⁶²

În noul context politic caracterizat de orientarea Împăratului spre un compromis cu Ungaria, va fi convocată o nouă Dietă, la Cluj. La alegerile din anul 1865, pentru noua Dietă, în Districtul Năsăud au fost desemnați câștigători Ioan Florian, în Cercul superior, și Ioachim Mureșan, în Cercul inferior. Alexandru Bohățiel a fost ales deputat regalist. În cuvântarea din 6 decembrie 1865 Alexandru Bohățiel a susținut respectarea legilor adoptate de Dieta de la Sibiu.⁶³

În alegerile pentru Dieta de la Pesta, care au avut loc în primăvara anului 1866, au fost desemnați câștigători Ioan Alduleanu, vicepreședintele Tablei regești, în Cercul electoral superior, și Alexandru Bohățiel în Cercul inferior (locul lui Bohățiel a fost luat de Ioachim Mureșan). La 26 octombrie 1866 reprezentanții năsăudenilor au sărbătorit împlinirea a trei ani de când împăratul a sancționat legea de încartiruire a națiunii române.⁶⁴

Încheierea pactului dualist din 1867 a determinat ca mișcarea națională românească din Transilvania să se înscrie pe noi direcții de acțiune. În acest context politic periculos majoritatea liderilor transilvăneni așteptau o atitudine extrem de combativ din partea Districtului Năsăud, o atitudine îndreptată împotriva uniunii. La 5-10 august 1867 are loc o adunare districtuală, la Năsăud, privind reorganizarea politică și administrativă. Spre deosebire de alte zone unde voința Budapestei s-a impus fără echivoc, Districtul Năsăud a reușit să-și păstreze în mare parte structura anterioară.⁶⁵

La 6 august 1867 este redactată o petiție adresată guvernului de la Budapesta, în care comitetul reprezentativ al Districtului Năsăud solicita egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, egalitatea limbii române în administrație și justiție cu celelalte limbi recunoscute din Transilvania, subvenții proporționale cu numărul locuitorilor pentru scopuri culturale, reglementarea problemei proprietății pentru descendenții grănicerilor.

La 10 august 1867 adunarea districtuală a solicitat într-o nouă adresă dreptul de a utiliza limba română în afacerile districtuale. În anul 1868, cu ocazia aniversării adunării de la Blaj din 1848, elita românească și-a exprimat poziția față de dualism prin organizarea unor forme de protest.⁶⁶

În anul 1869, în Districtul Năsăud s-au conturat două tendințe, activismul și pasivismul politic. Prima grupa funcționarii de stat care înclinau spre o atitudine de compromis, de respectare a ordinelor și a instrucțiunilor guvernamentale în ideea conservării puținelor drepturi care le mai rămăneau românilor. În această categorie se înscriu Alexandru Bohățiel, Florian Porcius, Alexandru Șotropa și Maximilian Lica. Cea de-a doua tendință, a pasivismului politic, era reprezentată de funcționari tineri conduși de Ioachim Mureșan și care reclamau atribuții de reprezentare a Districtului.⁶⁷

În adunarea districtuală din martie 1869 s-a decis neparticiparea la alegerile de deputați pentru ciclul electoral 1869-1872, invocând o serie de motive cum ar fi: uniunea s-a făcut fără consultarea națiunii române; legea electorală era nedreaptă pentru români; anularea prevederilor electorale ale Dietei de la Sibiu; impunerea articolului de lege 44 din 1868 care amenința pe români cu absorbția totală de către maghiari. Prin această atitudine, Districtul Năsăudului s-a încadrat în orientarea politică generală a românilor transilvăneni, pe linia pasivismului politic.⁶⁸

După încheierea dualismului austro-ungar, maghiarii au dus o politică mârșavă caracterizată prin acțiuni de dezbinare a populației românești, atât prin numirea unor funcționari docili regimului, cât și prin impunere unor reprezentanți străini în cadrul Districtului. O altă manifestare a acestei politici maghiare a fost aceea de a include în recensământul din anul 1869 a populației românești din Transilvania în rândul altor națiuni decât cea română. În acest context este revelatoare atitudinea Vicarului Grigore Moisil, care le cere preoților să fie foarte atenți în ceea ce privește corecta conscriere a românilor.⁶⁹

Dezbaterile adunărilor districtuale din această perioadă și de după apariția legii naționalităților din 1868 au dovedit implicarea năsăudenilor în apărarea intereselor generale ale națiunii române prin memorii și petiții, în special pentru apărarea limbii române. În acest sens stă mărturie un ordin prin care se interzice oficiilor unităților

62 *Ibidem*, p. 227.

63 *Ibidem*, pp. 229-230.

64 *Ibidem*, p. 232.

65 *Ibidem*, pp. 233-234.

66 *Ibidem*, pp. 235-236.

67 *Ibidem*, p. 237.

68 *Ibidem*, p. 239.

69 *Ibidem*, p. 240.

administrative din District să folosească o altă limbă decât cea românească. În petițiile năsăudenilor se arăta că legea naționalităților din 1868 nu corespunde cerințelor timpului și spiritului luminat al secolului. În acest context Districtul rămâne un reprezentant de frunte al apărării națiunii române din Transilvania împotriva meschinărilor politice promovate de guvernul de la Budapesta.

La începutul anilor 1870 mașinațiunile politice promovate de maghiari au început să dea rezultate, astfel că Districtul Năsăudului va fi dominat de lupte politice între tabăra activiștilor și cea a pasiviștilor.

În anul 1876 s-a creat Comitatul împreună Bistrița-Năsăud, căruia i-a fost încorporat și teritoriul fostului district al Năsăudului care, din acest moment, a încetat să mai existe ca entitate administrativă.⁷⁰ După desființarea districtului autonom al Năsăudului, în această zonă s-a manifestat un proces lent de slăbire a ordinii și a disciplinei populației.

Între evenimentele istorice cu larg răsădit în rândul populației din ținutul Năsăudului, și în special al populației din Rodna Veche, se situează mișcarea memorandistă ce a caracterizat istoria Transilvaniei și a zonei năsăudene în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Datorită școlilor sale înființate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ținutul Năsăudului a dat cea mai frumoasă pleiadă de luptători ardeleni. În acest sens amintim pe Vasile Nașcu, „cel ce a bătătorit pe jos depărtarea de la Năsăud la Viena pentru a cere dreptate dela Înălțata împărăție”, sau pe vicarul Grigore Moisil și prepozitul Macedon Pop, care prin acțiunile lor au transformat Năsăudul într-un centru de prim rang al culturii și naționalismului transilvan. Cu faptele extraordinare ale acestor oameni a intrat Țara Năsăudului la sfârșitul secolului al XIX-lea în așa zisa epocă memorandistă.⁷¹

În fața samavolnicilor la care erau supuși românii din Transilvania, Partidul Național Român a decis în 1884, înaintarea unui memorandum Împăratului.⁷² Intelectualii năsăudeni, având un trecut caracterizat prin lupte neîntrerupte împotriva asupritorilor, s-au implicat activ în mișcarea memorandistă. În acest sens amintim pe preotul Gherasim Domide din Rodna, avocatul Daniil Lica, Ion Monda și avocatul Gavril Tripon. Dintre aceștia doar „[...] lupta lui Gherasim Domide a fost pecetluită cu gratiile temniței”, ceilalți fiind achitați.⁷³

În Cercul Rodnei, un mare număr de organizații țărănești în frunte cu învățătorul Mihail Domide din localitatea Șanț s-au implicat în mișcarea memorandistă. Prima adunare populară organizată în acest scop pe teritoriul cercului Rodna a fost convocată de Gherasim Domide printr-o circulară confidențială trimisă tuturor preoților din eparhia Rodnei, la 29 aprilie 1892.⁷⁴ La 7 mai 1892 are loc la Rodna, Adunarea cercului Rodna, ocazie cu care se încheie un protocol și se discută problema reprezentării cercului Rodna în cadrul delegației ce va susține Memorandumul în fața Împăratului de la Viena.⁷⁵ Adunarea a desemnat și delegația care va reprezenta cercul Rodna în persoana preotului Gherasim Domide „[...] cel mai hotărât luptător din rândul memorandiștilor. El apare în istoria modernă a luptelor năsăudenilor pentru a multiplica, fructifica, și a da aureola de legendă zestrei cătanelor negre, prelungind peste multe veacuri rezonanța bărbățiilor străbune”.⁷⁶

În cursul lunii mai 1892, delegația s-a prezentat la Viena, dar nu a fost primită de către Împărat, pe motiv că „[...] nu ar fi reprezentat poporul român și deci nu ar fi avut mandatul de a vorbi în numele lui”.⁷⁷ Ca urmare, Memorandumul a fost înmânat șefului cancelariei împărătești, care nici măcar nu l-a deschis pentru a-l citi, și îl trimite la Turda lui Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român. Guvernul din Budapesta declanșează o acțiune de persecuție împotriva celor care au redactat documentul, și ordonă Parchetului din Cluj să deschidă acțiune publică, lucru care se întâmplă la 13 mai 1893, când procurorul general al Curții de apel din Cluj face denunț contra memorandiștilor.⁷⁸

70 *Ibidem*, pp. 241-250.

71 Emil Boșca-Mălin, „Procesul memorandistului năsăudean popa Gherasim Domide”, în *Plaiuri năsăudene*, an I, nr. 2-3, 1943; aspecte referitoare la mișcarea memorandistă vezi și la Corneliu Mihail Lungu (coordonator), *De la Pronunțament la Memorandum. 1868-1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*, București, Ed. Arhivele Statului din România, 1993; Traian Iuga, „Aspecte ale mișcării memorandiste în județul Bistrița Năsăud”, în *Revista Bistriței*, nr. VII, 1993; Traian Bălan, „Aspecte privind mișcarea memorandistă în ținutul Bistriței și Năsăudului (1884-1895)”, în *File de Istorie*, vol. VI, 1989, pp. 171-181.

72 Liviu Păiuș, *Monografia comunei Rodna Veche*, Bistrița, 2003, p. 34.

73 Emil Boșca-Mălin, *op.cit.*, în *Plaiuri năsăudene*, an I, nr. 2-3, 1943.

74 Onisim Filipoiu, „Contribuții istorice memorandiste”, în *A.S.*, nr. III, 1975, p. 346.

75 *Ibidem*, p. 346.

76 Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. II, Bistrița, 1974, p. 258.

77 Liviu Păiuș, *op.cit.*, p. 35.

78 Emil Boșca-Mălin, *op.cit.*, în *Plaiuri năsăudene*, an I, nr. 2-3, 1943.

În procesul⁷⁹ ce se intentează memorandiștilor este acuzat și Gherasim Domide. Ceilalți memorandiști din cercul Rodnei nu au fost închiși, ei exprimându-și sprijinul și simpatia față de cei condamnați prin numeroase scrisori de susținere. Solidaritatea memorandiștilor din cercul Rodnei s-a manifestat și prin sume de bani donate pentru acoperirea cheltuielilor ocazionate de susținerea Memorandumului.

Procesul începe la 7 mai 1894 la Cluj, Gherasim Domide fiind interogat în data de 9 mai 1894. Ceea ce este demn de remarcat este faptul că în timpul interogatoriului Gherasim Domide a avut o atitudine dârză, ce evidențiază statornicia și credința sa nemăsurată în dreptatea națională „[...] eu am înțeles întrebarea pusă de instanță, și declar că nu voi răspunde la nici o întrebare până atunci când instanța nu va dresa și redacta procesul verbal în limba mea maternă”.⁸⁰ La 25 mai 1894, după aproape o lună de dezbateri, se pronunță sentința, care anunță 32 de ani de închisoare, în total, Gherasim Domide fiind condamnat la doi ani și jumătate.

Procesul a stârnit indignare atât în țară cât și în străinătate, fiind condamnat în termeni duri de numeroase personalități europene de prim rang, dintre care amintim pe Émile Zola, François Mistral etc. Liderii Ligii pentru unitatea culturală a românilor au dus o campanie de susținere morală și materială a familiilor memorandiștilor.⁸¹

Istoria ținutului năsăudean pe parcursul secolului al XIX-lea reprezintă o parte integrantă a istoriei Transilvaniei, a luptei poporului român pentru libertate și emancipare națională. Este o epocă de mari realizări politice, economice și culturale, dintre care menționăm obținerea averilor grănicerești, fundamentarea instituției civile a Fondurilor grănicerești năsăudene, administrarea fondurilor grănicerești în interesul învățământului.

Toate aceste realizări sunt rezultatul „[...] unor acțiuni românești desfășurate cu frenezie și altruism de două mari generații de bărbați, ambele ieșite din școlile năsăudene; cea călită în focul revoluției de la 1848-1849 (Florian Porcius, Vasile Nașcu, Macedon Pop, Grigore Moisil) și cea formată la universități din fostul Imperiu austriac ori la alte școli superioare din Transilvania tocmai cu sprijinul fondurilor grănicerești (Ioachim Mureșan, Gherasim Domide, Nestor Șimon)”.⁸²

Les fonds de la garde-frontière de Năsăud et la formation des élites roumaines au Pays de Năsăud (Résumé)

La création des régiments de gardes-frontière et les politiques promues par le réformisme habsbourgeois ont déterminé la formation et l'affirmation d'une élite intellectuelle au Pays de Năsăud qui par ses accomplissements culturels, politiques et scolaires ont enclenché le processus de la modernisation de la Vallée Supérieure du Someșul Mare. Appelés à fonctionner comme un outil de l'administration centrale, les régiments ont fini par stimuler la formation de la conscience de soi des roumains par l'élite militaire ainsi constituée. Pendant la militarisation de la frontière, des Fonds scolaires communales ont été constitués comme propriété séparée de chaque commune frontalière pour le fonctionnement des écoles primaires nationales. Grâce à ces fonds les salaires des instituteurs ont pu être payés, des manuels ont pu être achetés, les bâtiments scolaires ont pu être entretenus. Le district de Năsăud a joui d'un côté de ses écoles bien entretenues et d'autre côté des fonds pour des bourses scolaires destinées à la jeunesse. Entre les années 1861 et 1919, 2977 des bourses et d'autres formes de soutien financier ont été accordées à 1190 des écoliers, orientés vers des écoles de métier et des universités, formant une élite roumaine qui, plus tard, prendra l'étendard de l'émancipation nationale.

79 Nicolae Stancu, „Procesul memorandumului 25 mai 1894”, în *Săptămîna*, an I, nr. 10, 1928.

80 Teodor Tanco, *op.cit.*, p. 259.

81 Liviu Păiuș, *op.cit.*, p. 36.

82 Lazăr Ureche, *op.cit.*, p. 58.